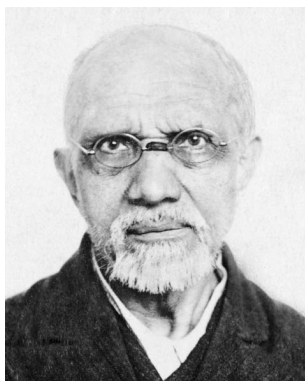

О. Й. Прицак

Кримський Агатангел Юхимович

КРИМСЬКИЙ Агатангел Юхимович (псевд. і крипт.: А. Хванько, Хванько Кримський, Ївхимець, Панько Рогач, Мирза-Джафар, А. Е. К., А. К., А. Кр. та ін.; 03(15). 01. 1871, м. Володимир-Волинський, нині Волинська обл. – 25. 01. 1942, м. Кустанай, Казахстан) – сходознавець, мовознавець, літературознавець, історик, письменник, перекладач. Син [Ю. Кримського](#). Академік АН УРСР (1918). Дійсний член НТШ (1903). Заслужений діяч науки УРСР (1940).

Походив із кримськотатарсько-білоруського роду, засновник якого – мулла з Бахчисарая (нині місто АР Крим) – переселився до м. Мстиславль (нині Могильовська обл., Білорусь), прийняв християнство й одружився з місцевою жінкою. Через кілька місяців після народження Агатангела разом із родиною переїхав до м. Звенигородка (нині Черкаська обл.).

Навчався у Звенигородському міському училищі (1876–81), Острозькій прогімназії (нині Рівненська обл., 1881–84), 2-й Київській гімназії (1884–85), Колегії П. Галагана у Києві (1885–89). У 3,5 років умів читати, у 18 років знав 8 мов, до кінця життя опанував ще понад 50. Вивчав арабістику в Лазаревському інституті східних мов (Москва, 1889–92), де був залишений для підготовки до професорського звання, слов'янську філологію та світову історію – у Московському університеті (1892–96). Під впливом [П. Житецького](#) та М. Драгоманова, з яким неодноразово полемізував у періодиці, захопився українською мовою, літературою та історією і перейшов на українофільські позиції (у публікаціях і листах називав себе свідомим українцем). Листувався із [Б. Грінченком](#), [М. Павликом](#),

Лесею Українкою, І. Франком. Відмовився від пропозиції очолити кафедру руської філології у Львівському університеті, оскільки зацікавився сходознавством й одержав стипендію на наукове відрядження до арабських країн. 1896–98 у Лівані та Сирії зібрав значну кількість матеріалів і документів, які опрацьовував до кінця життя.

Від 1896 викладав у Лазаревському інституті східних мов: від 1901 – надзвичайний професор арабської філології, від 1903 – професор історії мусульманського Сходу. Член, секретар (від 1900) Східної комісії Московського археологічного товариства, редактор його друк органу – часопису «Древности восточные» та «Трудов по востоковедению, издаваемых Лазаревским институтом восточных языков». Написав багато статей зі сходознавства для «Энциклопедического словаря» Ф. Брокгауза та І. Ефрона (С.-Петербург, 1890–1904) та «Энциклопедического словаря» О. та І. Гранат (Москва, 1891–1903). 1918 переїхав до Києва, де на запрошення [В. Вернадського](#) увійшов до складу Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН.

Став одним із академіків-засновників [УАН](#), незмінним секретарем і головою Історико-філологічного відділу. Зробив значний внесок у її становлення та розбудову. Окрім наукової діяльності, в умовах неодноразової зміни влади в Києві під час воєнних дій 1918–20 виявляв вміння знаходити компроміс і дипломатичні здібності, не даючи УАН загинути на початку свого існування (домагався надання харчів і одягу, відведення землі під городи тощо). Співробітники жартома називали УАН «Кримською академією». Очолював Кабінет арабо-іранської філології, Комісію словника живої мови, Комісію історії української мови, Діалектологічну комісію й [Правописну комісію](#) ВУАН тощо, ініціював створення низки установ у її структурі; водночас 1918–21 – професор всесвітньої історії [Київського університету](#); 1921–29 – директор Інституту української наукової мови. Член [Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства](#). Виступав на захист колег, які зазнали репресій, зокрема сприяв звільненню М. Василенка. 1928 був переобраний неодмінним секретарем ВУАН, однак уряд не затвердив це рішення. Після процесу в справі СВУ 1929–30 звільнений з усіх наукових посад, позбавлений можливості на викладацьку діяльність.

Згодом ліквідовано сходознавчі установи, якими він опікувався, й Історико-філологічний відділ. За деякими даними, уникнути арешту Кримському вдалося тому, що найближчий помічник і названий син *М. Левченко* відмовився давати свідчення проти нього. Мешкав у Києві та Звенигородці, перебував у скрутному матеріальному становищі, спілкувався лише з родинами дочок Старицьких (*Л. Старицькою-Черняхівською, О. Стешенко*), сестрою Лесі Українки [О. Косач-Кривинюк](#) і *Н. Полонською-Василенко* (від 1935 була його секретарем), за допомогою якої написав декілька наукових праць, серед них – «Історія хозар». Лише 1937 його залучено до підготовки аспірантів у [Інституті мовознавства АН УРСР](#), 1938 він очолив у ньому відділ української мови. Після приєднання до УРСР західноукраїнських земель 1939 його неодноразово відряджали до Львова з метою

популяризації здобутків української радянської науки (виступав із доповідями, спогадами). У січні 1941 широко відзначено 70-річний ювілей вченого (урочисте засідання організували АН і СП УРСР та Київський університет), його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Однак 20 липня того ж року заарештований за звинуваченням в українському націоналізмі. Помер у Кустанайській тюремній лікарні. Реабілітований 1957 завдяки клопотанням [Л. Булаховського](#).

Один із провідних лінгвістів і засновників сходознавства в Україні, автор фундаментальних досліджень з арабістики, семітології, тюркології, іраністики, славістики. У низці розвідок заперечив шовіністичну, псевдонаукову теорію Погодіна–Соболевського про походження українського народу та його мови («Филология и погодинская гипотеза. Дает ли филология малейшие основания поддержать гипотезы г. Погодина и г. Соболевского о галицко-волынском происхождении всех малоруссов?» // «Киевская старина», 1898, № 6, 9; «Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів» // «Науковий збірник, присвячений М. Грушевському», Л., 1906; «Древнекиевский говор» // «Известия Отделения русского языка и словесности АН», 1906, т. 11, кн. 3; С.-Петербург, 1907). Уклав «Украинскую грамматику для учеников высших классов гимназии и семинарий Приднепровья» (1907, т. 1; 1908, т. 2). Співавтор «Программы для собирания особенностей малорусских говоров» (К., 1910).

На підставі морфологічних критеріїв поділяв українські говори на західноукраїнські та східноукраїнські; уважав, що українська літературна мова повинна розвиватися на основі народної мови. Під його керівництвом складено «Найголовніші правила українського правопису» (1921). Науковий редактор «Російсько-українського словника» (1924–33, т. 1–3), «Російсько-українського словника правничої мови» (1926), а також «Українського діалектичного збірника» (1928, кн. 1; 1929, кн. 2), «Записок Історико-філологічного відділу ВУАН». Написав літературні розвідки про творчість І. Вишенського, І. Котляревського, С. Руданського, Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Лесі Українки, П. Тичини та ін.

Часто відвідував Крим (переважно Ялту і Бахчисарай), підтримував особисті знайомства з провідними кримськотатарськими культурно-освітніми і літературними діячами [І. Гаспринським](#), [І. Лемановим](#), [Б. Чобан-заде](#), [А. Лятіф-заде](#) (спогади та враження про них виклав у «Студіях з Криму»). Під впливом Кримського [О. Акчокракли](#) видав українською мовою зміст поеми Дж. Мухамеда (зять Тугай-бея) про походи Б. Хмельницького 1648 під назвою «Татарська поема Джан-Мухамедова. Про похід Іслям-Гірея II (III) спільно з Богданом Хмельницьким на Польщу» // «Східний світ», 1930, № 12 (перевид. там само, 1993, № 1). Вивчав історію, літературу та культуру мусульманських народів, проблеми семітології. Серед праць, опублікованих у Києві, – «Історія Туреччини», «Хафіз та його пісні (бл. 1300–89) в його рідній Персії XVI в. та в новій Європі» (обидві – 1924), «Перський театр,

звідки він узявся і як розвивавсь» (1925), «Історія Туреччини та її письменства» (1927). Автор перекладів з арабської, перської, турецької і західноєвропейських мов; поетичної збірки «Пальмове гілля» (Л., 1901; 1908; 1922), збірок оповідань «Повістки й ескізи з українського життя» (Коломия; Л., 1895), «Бейрутські оповідання» (надруковано 1906 у журналі «Нова громада»), роману «Андрій Лаговський» (Л., 1905; повністю опубліковано в Києві у 1972, 2011). Переклав турецькою мовою декілька творів Т. Шевченка. Цікавився оперною музикою, мав цінні колекції грамофонних платівок і поштових марок. 1970 ГА ООН внесла А. Кримського до переліку видатних діячів світу. У Києві його ім'ям названо Інститут сходознавства НАНУ та вулицю, на колишньому приміщенні Колегії П. Ґалаґана (вул. Б. Хмельницького, № 11) встановлено меморіальну дошку. 1991 засновано премію НАНУ ім. К.

Основні праці

Про научність фонетичної правописи // Буковина. 1897, 27 марта; Мусульманство и его будущность. Прошлое ислама, современное состояние мусульманских народов, их умственные способности, их отношения к европейской цивилизации. Москва, 1899; Ислам, его возникновение и старейший период его истории. Москва, 1901; Лекции по истории семитских языков. Вып. 1–2. Москва, 1902–03; История арабов, их халифат, их дальнейшие судьбы и краткий очерк арабской литературы. Москва, 1903; История арабов и арабской литературы. Ч. 1–3. Москва, 1911–13; Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників староукраїнщини XI–XVII вв. К., 1922; Історія Персії та її письменства. К., 1923; Оповідання арабського історика Абу-Шоджі Рудраверського XI в. про те, як охрестили Русь // Юбіл. зб. на пошану академік Д. Багалія з нагоди 70-ї річниці життя та 50-х роковин наук. діяльності. Ч. 1. К., 1927 (співавт.); До історії вищої освіти у арабів та дещо про Арабську академію наук. К., 1928 (співавт.); Нарис історії українського правопису до 1927 р. К., 1929; Тюрки, їх мова та література // Зб. Істор.-філол. відділу УАН. К., 1930. № 105; История новой арабской литературы (19 в. – нач. 20 в.). Москва, 1971; Твори. Т. 1–5. К., 1972–74; Низами и его современники. Баку, 1981; Історія Туреччини: Звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності. К.; Л., 1996; Вибрані сходознавчі праці: В 5 т. К., 2007–10.

Рекомендована література

1. Бібліографічний покажчик друкованих писань професора А. Е. Кримського // Зап. Істор.-філол. відділу УАН. К., 1919. Кн.1;
2. Бібліографічний покажчик писаннів академіка А. Ю. Кримського. К., 1926;
3. А. Е. Кримський: Бібліогр. покажч. К., 1941;
4. Полонська-Василенко Н. Агатангел Кримський // Україна. 1949. № 2;
5. Білодід І. К. Творчий подвиг ученого // Мовознавство. 1971. № 1;

6. Полонська-Василенко Н. Д. Академік Агатангел Юхимович Кримський (1871–41) // УІ. 1971. № 3/4;
7. А. Ю. Кримський (1889–1971): Бібліогр. покажч. К., 1972;
8. А. Ю. Кримський – україніст й орієнталіст: (Мат. Ювіл. сесії до 100-річчя з дня народж.). К., 1974;
9. Гурницький К. И. Агафангел Ефимович Крымский. Москва, 1980;
10. Крымский Агафангел Ефимович // Веркалець М. М. А. Ю. Кримський у колі своїх сучасників. К., 1990;
11. Пріцак О. Про Агатангела Кримського (У 120-і роковини народж.) // Україна. Наука і культура. К., 1991. Вип. 25;
12. Матвєєва Л. В., Циганкова Е. Г. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування. К., 1997;
13. Павличко С. Д. Націоналізм. Сексуальність. Орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. К., 2000, 2001;
14. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського. Т. 1–2. К., 2005;
15. Агатангел Кримський: Нариси життя і творчості. К., 2006;
16. Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу. К., 2010.

Бібліографічний опис:

Кримський Агатангел Юхимович / О. Й. Пріцак // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-1082>. – Останнє поновлення : 15 січ. 2024.

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).